ESKİ TÜRK YAZITLARINDA İLK İLETİŞİM BELGELERİ

I.GENEL OLARAK YÖNETİM SÜRECİ OLARAK İLETİŞİM

Prof.Dr. Taner KARAHASANOĞLU
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ, İLETİŞİM FAKÜLTESİ

Yöneten - yönetilen olgusunun olduğu bütün süreçlerde, yönetilenlerin beklentilerinin karşılanması yanında, yönetenlerin de bu beklentileri karşılayacak davranışlarda bulunması sanatına genel anlamda **iletişim** diyoruz. İletişimi bir sanat, bir teknik olarak görmemizin sebebi,çok farklı beklentileri olan kitlelerin, bu beklentilerinin karşılanması ihtiyacıdır. Görüleceği gibi iletişim, bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Bu da toplumların güvenli bir şekilde **yönetilme** ihtiyacıdır.

Daha ilk çağlardan itibaren insanlar, kendilerinin yönetilmesi ihtiyacını hissetmişler, yaşadıkları çağlara uygun **yönetici simgeler** yaratmışlardır. Dinsel simgelerden önce yönetimi ya da gücü, tabiat kuvvetlerinde bulmuşlardır. Bu bazen bir hayvan olmuş, bazen gökyüzü,su,toprak gibi doğanın diğer unsurları olmuştur.Bireyler, yönetici simge olarak seçtikleri bu unsurlara güç izafe etmişler ve onların güçlerini **kutsal** görmüşlerdir. Daha sonraki dönemlerde bu yönetim gücünü kutsal dinlerde aramışlar ve dini kuralları, yönetim kuralları olarak kabul ederek, bu kurallara kendilerini uymaya zorunlu hissetmişlerdir.

1789 Fransız İhtilali sonrası, yönetimin birey için odaklanması ve bu odaklamanın eksenine yine bireyin oturtularak, birey tarafından yönetim ilkelerinin konmasının kabulüyle, **birey odaklı yönetim sistemleri** kabul görmüştür. Yönetimi de devletler (hükümetler) temsil etmiştir.

Bireyin beklentilerinin karşılanmasının yolu da; bireyi tanımaktan geçmektedir. Bu nedenle de iletişim sürecinde çağdaş halkla ilişkilerin geçerli tanımlarından biri de halkla ilişkilerin; tanıma ve tanıtma sanatı olarak kabul görmesidir.

Bireyi tanımak için de; bireyle iletişim kurmak, onun **beklentilerini öğrenirken,** aynı zamanda onu da **yönetmek** günümüzün vazgeçilmez ilkesi olmaktadır. Biz buna **demokrasi kültürü** diyoruz. İletişim sürecinin bu tanıma fonksiyonu ile; "yönetimin karar almada bilgi eksikliğini gidermek, çevreyi tanımak, halkla kimi konularda sorumluluğu bölüşmek, değişen koşulları ve onlarla ilişkili halk isteklerini öğrenme fonksiyonları gerçekleşmektedir."[1]

Günümüzde iletişim süreci; en küçük toplumsal birimlerden, en büyük toplumsal birimler olan devlet teşkilatlarına kadar, **yönetimde etkinlik** sağlamanın ön koşulu olarak ortaya çıkmaktadır. Bugün iletişimin işlevleri olarak kabul edilen fonksiyonların, yönetimde etkinlik sağlamaktan öte, bir amaçları olmadığı açıktır.

---

[1] Metin KAZANCI, Halkla İlişkiler, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 65

Bilgi sağlama, etkileme ve ikna etme, birleştirme (eşgüdüm), yönlendirme işlevlerinden amaç, etkin yönetimin sağlanmasıdır.

Özellikle çağımızda devlet yönetimleri; feodalizmi, dini yönetimleri, sınıflı toplum yapılarını aşmış bulunmaktadır. Günümüz devletinde ne feodal yönetim biçimleri, ne kilisenin egemenliğindenki yönetim biçimleri, ne de 19. yüzyılın sınıflı devlet biçimlerine şekil veren güçlerden söz edilmektedir. Bugün toprak sahibi olmanın, dini gücü elde tutmanın, sermayeye sahip olmanın yarattığı gücün yerine, bireylerin **uzlaşma** sağlayarak, kendilerinin kurdukları yönetimlerden söz edilmektedir. Buradaki uzlaşma, iletişim süreçlerinin kabulünden ve bu süreçlerin gereğince işletilmesinden kaynaklanmaktadır.

Tarih boyunca görülmüştür ki ülkelerin, kendi sosyo -ekonomik kültüründen gelen yapısal faktörler, ülkelerin iletişim süreçlerini etkilemiş ve kendi algılayış biçimlerine bağlı olarak, yöneten-yönetilen yani devlet biçimleri şekillenmiştir.Yine görülmüştür ki; kapitalist sistemin sosyo - ekonomik yapısına bağlı olarak şekillenen üretim süreçleri, kapitalist ideoloji sistemi, sosyalist sistemin sosyo - ekonomik yapısına bağlı olarak - daha içine dönük - iletişim süreçleri , sosyalist sistemi geliştirmiştir.

Şüphe yok ki Batı demokrasilerinin gelişmesindeki en büyük etken, Liberalizmin 19.yüzyılda yaşadığı büyük sanayi devriminin sonunda yaşanan sınıf çatışmalarının, 2().yüzyılda **hoşgörü ortamı** içinde geliştirdiği iletişim süreci ile yakından ilgilidir. Bu iletişim süreci olmasaydı, sınıflı toplum yapısından çıkışı beklemek, şüphesiz ki

çok daha zaman alacaktı. Bu süreci başlatan önemli bir olgunun da, batı toplumlarının yaşadığı Rönesans ve Reform hareketlerinin getirdiği **öz benlikçi** iletişim ortamı olduğunu söyleyebiliriz. Doğu toplumlarının ve Türklerin bu süreçlerin dışında kalmış olmaları da, bugünkü demokrasi ve iletişim kültürümüzle yakından ilgilidir diye düşünebiliriz.

Bu çalışma, düşündüğümüz araştırma serimizin ilki olarak planlanmıştır. Çalışmada Türklerin iletişim süreçleri ile ilgili ilk belgelerden hareketle, devlet yönetimlerinde iletişim sürecine nasıl yaklaştıkları araştırılacaktır. Daha sonraki çalışmalarımızda, Türklerin günümüze kadar iletişim süreçlerine yaklaşımlarının analizi yapılacaktır.

II. TÜRKLER'İN TARİHİ ve ORHUN YAZITLARI

Türklerin tarihi ile ilgili bilgilere ilk defa altıncı asırda Çin kaynaklarında rastlanılmaktadır. Kaynaklar Türk adını, resmi devlet adı ile ilk defa Göktürklerin kullandığını belirlemektedir.

Ülkemizde Göktürk diye isimlendirilerek diğer Türk topluluklarından ayrılan bu devletin asıl ismi, **Türk** veya **Türük** idi.Bu tabir **"Gök'e mensup, ilahi Türk"** manasına gelmektedir. Bu kaynaklara göre Göktürkler; milattan Önceki asırlarda Hunlar tarafından kurulup, değişen sülaleler ve boylar idaresinde yaşayan Asya'daki büyük Türk İmparatorluğu'nun, altıncı asırla sekizinci asır arasındaki devresinde hüküm sürmüşlerdir.Avarlara bağlı olarak, Kinşan dağlarında demircilikle uğraşıp, ok ve yay yapımında

ustalıkları ile tanınan Göktürkler, 552 yılında istiklalini ilan edip, resmen kurularak, en büyük düşmanları gördükleri Moğol Juan - juanlari tarihten sildiler.O zamanın dünyasının doğusuyla batısının iletişimini sağlayan İpek yolunu ele geçirip, dünya ticaretinde söz sahibi oldular. Arkasından Sasani İmparatorluğunu baskı altında tuttular ve onların zayıflamaları sonucu İslam orduları Sasanileri yendi ve İslamiyet İran topraklarında hızla yayıldı.Göktürk orduları Bizans'a ait kaleleri ele geçirdi.[2]

582 yılında Çin entrikaları sonucunda ikiye ayrılan Göktrük Devleti, 630 yılına kadar Batı ve Doğu Göktürk Devletleri olmak üzere iki kısımda devam etti.Doğu Göktürk Devleti 627 yılına kadar gücünün zirvesine çıkmasına rağmen, şiddetli kışlar sonucunda çıkan kıtlık, törelerinin bozulması ve benzeri sebeplerle kısa zamanda zayıfladı ve 630 yılında yıkıldı.Batı Göktürk Devleti de 658 yılına kadar varlığını sürdürebildi.

682 yılında kurulan İkinci Göktürk Devleti, kısa zamanda devrinin en kuvvetli devletlerinden biri haline geldi.İkinci Göktürk devletinin başına geçen Kutluğ Kağan ya da ikinci adıyla İlteriş Kağan, Çin hakimiyetine son vererek devleti yeniden toparladı. Kutluğ Kağan (İlteriş Kağan) ölünce, oğulları Bilge ve Kültigin'in 7 ve 8 yaşlarında olması sebebiyle, yerine kardeşi Kapgan Kağan geçti. 691 yılında Kapgan Kağanın ölümü üzerine, Bilge ve Kültigin kardeşler, Kapgan Kağanın oğullarını dışlayarak, babalarının devletine el koydular ve

---

[2] Bu konuda bak., Ahmet TAŞAĞIL**;** Göktürkler, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1995,s.1

Bilge Kağan hükümdar oldu. İki kardeş babalarına ve amcalarına vezirlik etmiş olan Bilge Kağan'ın kayınpederi tecrübeli vezir Tonyukuk'un da yardımı ile devleti daha da güçlendirdiler.Bu dönemde Türk kültür tarihinin en önemli anıtları olan Orhun yazıtları dikildi. Ancak İkinci Göktürk Devleti'nin de ömrü çok uzun sürmedi.Bilge Kağan'ın ölümünden on yıl sonra Uygurlar başkaldırarak, devleti 745 yılında ele geçirdiler.

Orhun abideleri ya da Orhun yazıtları olarak bilinen bu belgeler Türk tarihi ile ilgili en eski ve çok değerli yazılı belgeler olmaktadır. Göktürkler döneminde Bilge Kağan devrinin siyasi ve askeri tarihinin anlatıldığı bu belgeler, tarihteki ilk Türk devletinin yöneten ve yönetilen ilişkilerini günümüze taşımaktadır.

Her üç yazıt da Türk milletinin geniş bir kitlesine seslenmektedir. Türk tarihi ile ilgili çalışmaları olan Rus yazar ve araştırmacı L.N. Gumilöv bu konuda şöyle demektedir."HaIkı ikna etmek maksadıyla bu mesajlarda hiçbir şeyin gizlenmemesi amaçlanmıştır. Yani tarihi olayların sergilenmesi ve ajitasyonunsuru özellikle seçilmiştir. İncelendiğinde yazıtlarda belirtilen olayların yüzde yüzü değilse de, büyük kısmının doğru olduğu görülmektedir. Ajitasyon belgelerinde birazcık sapma olması kabul edilebilir bir şeydir. Ancak bir husus özellikle belirtilmelidir ki, Türkler nezdinde "Sözün Özü" gerçek bir güç olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Göktürklerde Türk toplumu parçalanmış ama, ulus düşüncesi yine varolmuştur.'[3]

---

[3] L.N.GUMİLÖV; Eski Türkler, Ter.D.AhsenBATUR, BirleşikYayıncıhk, İstanbul, 1999,s.442

Üç yazıttan oluşan Orhun yazıtlarının birincisi, Kültigin yazıtıdır. Bu yazıtı Kültigin'in kardeşi Bilge Kağan, ağabeyi için 732'de yazdırmış ve diktirmiştir. İkinci yazıt olan Bilge Kağan yazıtı Bilge Kağan'ın ölümünden bir yıl sonra, 733'te yazılmış ve diktirilmiştir. Üçüncü Vezir Tonyukuk yazıtı da 720 - 725 yılları arasında kendisi tarafından diktirilmiştir.

Bu eserlerin Orhun anıtları ya da Orhun yazıtları olarak anılmasının sebebi ise; Orta Moğolistan'da, Orhun ırmağının eski yatağı yakınında, Koço - Çaydam adlı göl civarında dikilmiş ve 1899 yılında Yadrintsev tarafından orada bulunmuş olmalarıdır.[4] Tonyukuk yazıtı diğer iki yazıttan farklı olarak. Orhun yazıtlarından çok daha doğuda Klementz tarafından, Moğolistan'ın başkenti Ulan - Bator'un 50 km. kadar güneybatısında bulunmuştur. Buna rağmen, Orhun yazıtları diye tanındığı bilinmektedir.

Orhun ırmağı civarında, Orhun yazısı ile yazılı başka kitabelerin de bulunduğu bilinmektedir. Bunların belli başlılarının altı tane olduğun söyleyen Prof. Dr. Muharrem Ergin "Orhun Abidelerine, Orhun Kitabeleri de denir. Şüphesiz bunlar kitabedir. Fakat hem maddi bakımdan, hem de manevi bakımdan bu kitabeler söz getirmez birer abidedirler. Muhtevaları gibi heybetli yapılan da abide hüvviyetindedir. Onun için bunları ifade eden en iyi isim Orhun Abideleri tabiridir." demektedir.[5]

---

[4] Talat TEKİN, Orhun Yazıtları, Simurg, İstanbul, 1998, s.10-12
[5] Muharrem ERGİN; Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, s.9

III.ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Orhun yazıtları olarak bilinen yazıtlar, daha önce de belirtildiği gibi; Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarıdır. Biz çalışmamızda bu yazıtlardan Kültigin yazıtını, esas aldık ve bu yazıtı yorumlamaya çalıştık. Bilindiği gibi Kültigin İlteriş Kağan'ın oğludur. Ağabeyi Bilge Kağan hükümdar olunca devleti birlikte yönetmişlerdir. Kültigin yazıtını 732 yılında Bilge Kağan yazdırmış ve diktirmiştir.Yazıtın metni bir ay dört günde hazırlanmıştır.Kültigin yazıtını esas almamızın sebebi; gerek Kültigin ve gerekse Bilge Kağan yazıtlarında konuşan kişinin aynı kişi, yani Bilge Kağan olmasıydı. Ayrıca Kültigin yazıtının daha önce yazılmış olması ve diğer yazıtlarda tekrarlanmayan bazı bilgilerin bu yazıtta bulunması, yine iki yazıt arasında paralellik olması, bizi böyle bir yola sevk etti. Bunun yanında Kültigin yazıtındaki bilgileri yorumlarken, gerek duyduğumuz konularda diğer iki yazıta da başvurduğumuzu belirtmeliyiz. Bir yönüyle de Bilge Kağan yazıtı, Kültigin yazıtının bir nevi devamı ve tamamlayıcısı olarak kabul edilebilir.

Dört yüzlü, tek bir parça taş olan yazıtın yüksekliği 3.75 metredir. Doğu ve batı yüzleri dipte 1.32 metre, üstte ise 1.22 metre genişliğindedir. Anıtın kuzey ve güney yüzlerinin eni de kırk altı ve kırk dört santimetredir. Anıtın tüm yüzleri 2.75 metre boyunda yazıtlarla kaplıdır. Anıtın batı yüzünde uzun bir Çince yazıt vardır. Taşın öbür yüzleri Runik harfli eski Türkçe yazıtlarla doludur. Anıtın doğu yüzünde kırk, güney ve kuzey yüzlerinde de on üçer satır vardır. Ayrıca anıtın kuzeydoğu ve güneydoğu yüzleri ile, güney ve batı yüzleri arasındaki kenar kısımlarında da birkaç satırlık

küçük yazıtlar bulunmaktadır. Türkçe küçük bir yazıt ta anıtın batı yüzüne kazınmıştır.Anıtın kaplumbağa heykeli biçimindeki mermer kaidesi üzerinde de sekiz satırlık küçük bir yazıt varsa da, bunun ancak yedi - sekiz sözcüğü okunabilmektedir.[6]

"Kültigin'in yanmış külleri, Çin İmparatoru'nun gönderdiği Çinli usta tarafından dikilen muhteşem anıtla gizlenmişti. Harabeleri 1889 yılında N.M.Yadrintsev tarafından bulunmuş, 1891'de V.V. Rudolf tarafından incelenmiş ve 1958 yılında Moğolistan Halk Cumhuriyeti ve Çekoslavakya ortak arkeoloji heyetinin çalışmaları sırasında yazıtı tetkik eden Çek arkeolog Jisl tarafından detaylı olarak tasvir edilmiştir."[7]

Ülkemizde Orhun yazıtlarıyla ilgili olarak çalışmalar, ilk defa 1924 yılında " Orhun Abideleri" ismi ile Necip Asım tarafından yayımlanmıştır. Bunu Hüseyin Namık Orkun'un 1936 - 1941, 1987 ve 1994 yıllarındaki yayınları izlemiştir.Bundan sonra 1970 yılında Prof.Dr.Muharrem Ergin'in "Orhun Abideleri" kitabını, 1998 yılında da Prof.Dr.Talat Tekin'in "Orhun Yazıtları" kitabını görmekteyiz.

Biz çalışmamızda Hüseyin Namık Orkun, Muharrem Ergin ve Talat Tekin'in yayınlarından yararlandık. Ancak metinlerin tercümesinde, Talat Tekin'in tercümesini esas aldık. Çalışmamızdaki tercümeler, Talat Tekin'in "Orhun Abideleri" kitabından aynen alınmış olup, gereken yerlerde H.N.Orkun ve Muharrem Ergin'in çalışmalarına da

---

[6]TEKİN; A.g.e., s. 11
[7] L.N.GUMİLÖV; A.g.e., s.417

atıflarda bulunduk. Metinlerin başına yazdığımız harf ve sayılar, ilgili yazıtı, yönünü ve satır numaralarını belirtmeyi amaçlamaktadır.

(I) sayısı Kültigin yazıtını, (II) sayısı Bilge Kağan yazıtını, (III) sayısı da Tonyukuk Yazıtı'nı belirtmektedir. Sayıların yanındaki harflerden (D) yazıtın doğu cephesini, (B) yazıtın batı cephesini, (K) yazıtın kuzey cephesini, (G) de yazıtın güney cephesini belirtmektedir. Harflerin yanındaki sayılar da, o cephelerdeki satırın sıra numarasını göstermektedir.

Metinler açıklanırken, önce metinlerden bir kısmının orijinal hali verilmiş, daha sonra da tercümesine geçilmiştir. Metinlerin bir kısmını orijinal hali ile vermemizin sebebi; okuyucuların metinlerin yazılışındaki kelimeleri, edebiliği ve yazım tekniğini görmelerini ve mesajların ruhuna daha yakından ulaşmalarını arzulamamızdan kaynaklanmıştır.

IV.TÜRKLERDE DEVLET YÖNETİMİYLE İLGİLİ İLK İLETİŞİM BELGELERİ

1.Türklerde Yöneten Olarak Devlet ve Yönetme Gücünün Kaynağı

Birinci bölümde görüldüğü gibi, çağın her döneminde yöneten olarak devlet ya da bir otorite, iletişimi başlatan aynı zamanda da iletişim sürecinden sorumlu olan taraf olmaktadır.Bu güç, yine görüldüğü gibi bazen ilahi, bazen de ilahi olmayan süreçlerle oluşmaktadır.

Ça da demokrasilerde bu gücün kaynšna halktšr. Eski Türklerde bu süreç nasšl ilemektedir ve yönetme gücünün kaynšna nedir? Kültigin yazštšnšn güney cephesinin birinci satšrš;

(IG1) " Tengi teg Tengride bolmš Türük Bilge Ka an,, bu ödke olurtum ....."...

eklinde devam etmektedir. Devam eden cümleleleri ile birlikte tercümesi deöyledir.

"(Ben), Tanrš gibi ve Tanrš'dan olmu Türk Bilge Ka an, bu devirde tahta oturdum. Sözlerimi ba an sona itin, önce (siz erkek kardle erim, (ve) o ullaršm, birle ik boyum (ve) halkšm, sa daki adapšt Beyler, Soldaki Tarkan 'lar (ve) kumandan beyler, otuz (Tatar....) (IG2) Dokuz O uz Beyleri (ve) halkš, bu sözlerimi iyice itin (ve) sškšca dinleyin:"

eklinde devam etmektedir. Devam eden satšrlarda da Bilge an, Ka Önce yaptšklaršnš anlatmakta, Çinliler'le kili lerini özetlemekte, töreye uyulmadš š durumlarda karšla šlan felaketleri saymakta, Tanrš'nšn lütufkarlš š ile hakan oldu unu söylemekte ve halkšmš zengin yaptšm demektedir. Bu mesajlardan sonra, kendini topluma sorgulatmakta, ça da ileti im sisteminin en önemli öesi olan feedback - geri beslemeyoluna bavurarak "Bu sözümde yalan, yanlš " var mš demektedir. Devletin nasšl dirilei ine, ya da yškšlacašnš, edebi ta hakettim (nak ettim) diyerek, hedef kitlesine önemli mesajšnš vermektedir. "(Ey) sadšk Türk Halkš (ve) beyleri, bu devirde (bana) itaat eden beyler, (sizler ma) yanšlacaksšnšz" diyerek de, yine feedback tekraršna gitmekte ve kendisine sadakat gösterildi inden hareketle, ba aršlaršnš hedef kitlesine teyit ettirmektedir.

Kültigin yazıtının diğer bölümlerinde, kısaca özetlenen bu genel mesajın ayrıntılarına girildiği görülmektedir. Bu yönüyle Kültigin yazıtı; Göktürk Kağanlığı'nın içerde devlet - halk ilişkilerinin, dışarda dış politikada Göktürkler'in komşularıyla ilişkilerini anlatan, bir başka deyişle Göktürkler'de Türk töresinin işleyişini gösteren tarihi - edebi belgeler olmaktadır. Bu belgelere L.N. Gumilöv **"Dilsiz Taşlar"** demektedir.

L.N.Gumilöv, "Eski Türkler" adlı kitabında, Kültigin yazıtından hareketle, Bilge Kağan'ın devlet-halk ilişkilerindeki yaklaşımını ele almaktadır. Gumilöv " Yok olmaya yüz tutan devleti yeniden ayağa kaldıran Bilge Han, daha geniş bir topluma yöneldi.Bu, tarihin akışı içinde halkın ve beylerin yüceltilmesi şeklinde kendini gösteriyor...Öyle görünüyor ki bu metinler yeniden yapılanmanın programı olduğu kadar, edebi bir metin olarak da kabul edilebilir. Bu yüzden **halka yönelmenin** gerçekten Bilge Han'a iyi neticeler sağladığını, popülarite kazandırdığını, bunun da taşlara geçirilerek ebedileştirildiğini söyleyebiliriz." [8] demektedir. Gumilöv burada, görüldüğü gibi Bilge Kağan'ın **halkla iyi ilişkiler** içine girmesinin, kendisini başarılı kıldığını vurgulamaktadır.

Şimdi tekrar yazıta dönersek, Bilge Kağan, " **Ben Tanrı gibi (ve) Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Hakan"** diye söze başlayarak, önce kendini tanıtmaktadır. Her iletişim sürecinde iletişimi başlatan, bir **özne** vardır. Burada iletişimi, dolayısıyla mesaj verme işini başlatan Bilge Kağan'dır. Verdiği mesaj ise; " **Tahta oturdum, yönetimin**

---

[8] L.N.GUMİLÖV; A.g.e, s. 419 - 420.

başına geçtim, sizi ben yöneteceğim, artık yöneticiniz benim" mesajıdır. Bundan sonra da, kaynak olarak önemli olduğunu belirterek beni iyi dinleyin demekte ve böylece başlangıçta hedef kitlenin dikkatini çekmektedir. Bunun ardından da, hedef kitlelerini saymakta ve sonunda da yaptıkları işleri anlatmaktadır. Bu şekilde hedef kitle ile, **ortak çıkarları** olduğunu, ortak çıkarları doğrultusunda anlaşabileceklerini belirtmek istemektedir. Kısacası, çağdaş iletişim sürecinin bütün kurallarına uymakta, daha başlangıçta hedef kitle ile arasında iletişim sürecinin alt yapısını kurmakta, hedef kitlenin dikkatini çekmekte ve hedef kitleyi uyarmaktadır.[9]

Görüleceği gibi Bilge Kağan, " **Ben, Tanrı gibi ve Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağan" diyerek,** kısacası yönetim gücünün kaynağını Tanrıya, bir başka deyişle kendisinin dışında bir güce bağlamaktadır. Bilindiği gibi, iletişim sürecinde kaynağın yani yöneticinin kişiliği ve görevi çok önemlidir. **Mesajın gücü, kaynağın gücünden** gelmektedir. Devlet yönetimlerinde kaynağın gücü tartışmalı olduğunda, şüphesiz ki mesaj daha başlangıçta ölü doğmuş olacaktır. Bu sebepledir ki yönetimde etkinlik için, kaynağın gücü üzerinde tereddütler olmamalı, kaynak da kendisi hakkında hedef kitleleri bilgilendirmelidir. Bilge Kağan'ın, daha başlangıçta

---

[9] Bilge Kağan'ın daha başlangıçta, " beni İyice dinleyin" diye dikkat çekmesi ya da uyarıda bulunması, çağdaş iletişim süreci yönünden belki tartışmaya açılabilir. Bu uyarının mesajın sonunda verilmesinin daha uygun olabileceği belirtilebilir. Ancak bunun bir biçim, yaklaşım tarzı olabileceği de düşünülmelidir. Bu uyan cümlesinin, diğer tercümeleri şöyledir; ERGİN; "Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle", A.g.e, s-17., Hüseyin Namık ORKUN;Eski Türk Yazıttan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınlan, No:529, Ankara, 1994, "Sözümü nihayete kadar işit" s.22.

kaynağın gücü hakkında doğabilecek bütün tereddütleri ortadan kaldırdığı görülmektedir.

Peki...Türkler'de Tanrı nasıl algılanmaktadır? Yazıtta, **"Tanrı"** olarak tercüme edilen kelime **"Tengri"** kelimesidir. **"Tengri"** aynı zamanda **"Gök"** olarak da kullanılmaktadır. Bu sebeple bazı tercümelerde, Tanrı yerine gök kelimesinin esas alınması ile; **"Göğe benzer (gökte) mevcut olmuş Türk Bilge Kağan..."** şeklinde ifadelere yer verilmektedir.[10]

Prof. Dr. Bahattin ÖGEL "Gerçi Türkler göğe **"Tengri"** diyorlardı. Fakat göğü de yaratan kutsal ve yüce bir güç vardı ki bunun da adı yine, **"Tengri"** yani "Tanrı" idi demektedir.[11] Ayrıca yazıtlarda gökten söz edilirken daha sonra görüleceği gibi **"Kök Tengri"** yani **"Mavi Gök"** deyiminin kullanıldığını görmekteyiz.

Göktürk yazıtları, gökle yerin ve insanlığın yaratılışını anlatırken: **"Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında"** diyerek, **"Kök Tengri"** kendi kendine kutsal bir güç ve yaratıcı değildi. Onu da yaratan ve herşeyin üstünde olan bir güç vardı. Bunun için de göğe, bir renk sıfatlandırma yolu ile, " **Kök Tengri", "Mavi Gök"** diyorlardı.[12]

---

[10] ORKUN; A.g.e. , s.22 Buna karşılık ÖGEL, ERGİN ve TEKİN'in tercümeleri benzerlik göstermektedir. Bak. Bahattin ÖGEL; Türk Mitolojisi II, Bin Temel Eser. İkinci Basım. M.E.B. Devlet Kitapları. İstanbul. 1975. s. 115. " Tanrıya Benzer Tanrı", bak. Muharrem ERGİN; A.g.e. , s.17. "Tann gibi gökte olmuş Türk Bilgt: Kağan 'ı"

[11] ÖGEL; A.g.e., s.115

[12] A.g.e., s. 115- 116

Daha sonraki açılamalarda görüldüğü gibi de; kağan ya da hakan devletin başına Tanrı tarafından getirilen ve Tanrı adına Türk halkını yöneten kişiler idi.

Hatırlanacağı gibi; Kültigin yazıtının güney cephesinin birinci satırının yorumuna, Bilge Kağan'ın **kaynak (yöneten)** olarak kendisini tanıtmasıyla başlamıştık. Sonra mesajı vardı. Özetini vermiştik. " **Ben yönetimin başına geçtim, beni iyi dinleyin"** diyordu.

Aşağıdaki satırlar, Göktürk'lerde kainatın yaradılışını ve bu yaradılışta insan ve yönetim ilişkilerini düzenlemesi yönünden önemli olmaktadır. Buradaki mesaj; modern yönetim sistemlerinde gördüğümüz **yöneten** - **yönetilen** olgusunu ve bunlar arasındaki ilişkileri (iletişimi) açıkça göstermektedir.

(ID1)"Üze kök tengri asra yağız yer kılıntukda, ekin ara kişi oğlı kılınmış. Kişi oğlınta üze eçüm apam Bumın Kağan, İstemi Kağan olurmış. Olurupan, Türk bodunıng ilin tör (üs) in tuta birmiş, iti birmiş"

Tercümesi ise şöyledir;

"Yukarda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldıkta: ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış. İnsan oğullarının üzerine (de) atalarım, dedelerim Bumın Hakan (ve) İstemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş, Tahta oturarak Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermişler.

" Burada görüleceği gibi; **yer, gök, insan ve hükümdardan**

- Bilge Kağan'ın atalarından, dedelerinden - bir başka deyişle yöneten olarak **devletten** söz edilmektedir. Sıralamaya dikkat

devletlerinde çoktan denenmiş ve gereği yerine getirilmişti. **"Devlet içinde tek otorite prensibi"** , "Türk İçtimai Teşkilatının temel düzenini teşkil ederdi" diyen Bahattin ÖGEL, " Göktürk Yazıtları, her türlü mistisizmden uzak, gerçekçi bir devlet mitolojisini, bütün açıklığı ile bize veriyorlardı" demektedİr.[14]

Göktürkler'de insanlar arasında sınıf farklılıkları yaratilmamasına dikkat edilirdi. Zadegan sınıfı bey unvanını taşır, bunlar yanında **"Buyruk"** diye adlandırılan vezir, nazır gibiyüksek memurlar, daha sonra Türk devletinin doğu kısmınınbaşkanı olan **"Yagbu"** lar, batı kısmının başkanı olan **"Şad"** lar bulunurdu. En sonunda da **Tudun, Çur, Apa, Tarken** gibi rütbe sahipleri yer alırdı.[15]

Ancak görülen oydu ki; idare eden beyler ile, idare edilen halk arasında anlaşmazlıklar yoktu.Bu anlaşma ve düzene, bir başka deyimle devletle halk arasındaki iletişime **"Tüz"** yani **"Tüz olma"** denirdi. İletişimsizliğe de, **"bulgak", "bulanıklık, karışıklık, düzensizlik"** denirdi. Göktürklerde ve Türk tarihinin bütün devirlerinde görülen gerçek; Türk devletlerinin güçlü olduğu dönemlerde, yönetenlerle, yönetilenler arasında düzgünlük ve iletişimin olduğu görülmüştür. Tarihin her döneminde Türklerin hasımları olan Çinli'lerin hiç değişmeyen politikası, devletle halk arasındaki bu uyumu bozmak olmuştur. Bu uyumun bozulduğu dönemlerde de, devletin zayıfladığı hatta çöktüğü görülüyor.

---

[14] Bu konuda bak. A.g.e., s. 121
[15] ORKUN: A.g.e.,s.l4

Bu durum Kültigin yazıtında şöyle açıklanıyor;

"Ante kisre, inişi kağan (ID5) bolmış erinç, oğlıtı kağan bolmuş erinç. Ante kisre inişi eçisin teğ kılınmaduk erinç,oğlı kangın teg kılınmadık erinç. Biliğsız kağan olurmuş erinç, yablak kağan olurmuş erinç.Buyruk yeme biligsiz (ermiş) erinç, yablak ermiş erinç...."

Tercümesi ise şöyledir;

"Ondan sonra, erkek kardeşleri hükümdar (ID5) olmuşlar şüphesiz, oğulları hükümdar olmuşlar şüphesiz. Ondan sonra erkek kardeşleri ağabeyleri gibi yaratılmamış şüphesiz , oğulları babaları gibi yaratılmamış şüphesiz. Akılsız İmkanlar tahta oturmuş şüphesiz,kötü hakanlar tahta oturmuş şüphesiz,. (Onların) Kumandanları da akılsız imişler şüphesiz, kötü imişler şüphesiz (ID6) Beyleri (ve) halkı itaatkar olmadığı için. Çin Halkı hilekar (ve) sahtekar olduğu için, aldatıcı olduğu için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü, beylerle halkı karşılıklı kışkırttığı için, Türk Halkı, kurduğu devletini elden çıkarıvermiş.(1D7) tahta oturttuğu hakanını kaybedivermiş. (Bu yüzden) Çin halkına, bey olmağa layık erkek evladı kul oldu, hanım olmaya layık kız evladı (da) cariye oldu..Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlilerin hizmetindeki (Türk) beyleri Çin unvanları alarak Çin halkına (ID8) tabi olmuşlar..... "

Görüldüğü gibi hakanların halkı kötü yönettiği, kumandanların akılsız, beceriksiz olduğu dönemlerde ya da halkın yöneticilere itaat etmediği, yöneticilerle uyum içinde olmadığı dönemlerde, devletin yıkıldığı görülüyor, özellikle de Türk tarihinin bütün belgelerinde; Çinlilerin, Türklere karşı uyguladığı yıkıcı stratejilerin temelinde hep,

yönetilenler arasında **çatışma** çıkarmak olduğu görülmüş ve bunda da başarılı olarak tarihteki Türk Devletlerini hep bu şekilde yıkmışlardır.

Çin kaynaklarından atıflar yapan Gumilöv bu tespitlere karşılık olarak; " (Çin Yazıtları) savaş heyecanını canlı tutmak tabir edilen bu tür eğilimlerin, Türklerde de mevcut olduğunu, kendi varlığını korumak için Çin kültürünü kötüleyici sert beyanatlar verdiğini kaydetmektedir"[16] demektedir.

2. Kültigin Yazıtında Mesaj - Töre İlişkisi

İletişimi ya da devlet yönetiminde dirlik, düzenliği sağlayan öğelerden biri de, yönetenlerin verdiği mesajların, toplumun beklentileri ve çıkarları ile uyum içinde olup - olmamasıdır.

Eski Türk devletlerinin önemli özelliği; akıncı ve savaşçı devletler olmasıydı. Profesyonel askerlik de, milletlere büyük kazanç ve kitlelere de refah getiren bir meslekti. Her Türk, hakanı ile beyinin akınlarında görev alırdı. Akınlar ve yeni devletler kurma, beylerin olduğu kadar, kara kemikli halkın da çıkarına idi. Beylerle halk arasındaki çıkar birliği bozulduğunda, ne başarılı akınlar ne de devlet olabiliyordu.[17]

Akınlar, halk ve askerin kazanç, aynı zamanda bir yağma kaynağı idi. Bunun yanında akın yağmalarının bağlı oldukları kesin usul ve

[16] GUMİLÖV, A.g-e..s.429
[17] Kara kemikli halk:Yönetilen grup,avam

gelenekleri de olmakla birlikte, Göktürkler'de bu konuda önleyici epey gayretlerin olduğu görülmektedir.

Belirtilen sebeplerle, kağanlar halkları ile uzlaşi içinde olmak gereğini duyuyorlar ve onların gönlünü almaya çalışıyorlardı. Türk tarihinin en ünlü hükümdarlarından biri olan İşbara Kağan, taht kavgalarının başlaması üzerine kağanlığa Türk halkı ve beyleri tarafından seçim yolu ile getirilmiş, imparatorluk içinde bir birlik kurmayı başarmış ve Çin'e 400.000 atlı ile akınlarda bulunabilmiştir.

Kültigin yazıtında Bilge Kağan, halkın gönlünü kazandığını bir başka deyişle halkın beklentilerini karşıladığını ve halkının ekonomik refahını sağladığını belirtmektedir. Bunun yanında da, zengin olmayan fakir bir milletin yönetimini üstlendiğini vurgulamaktadır.

> *(ID27) "Türük bodun üçün tün udumadım, kuntüz olurmad (un), İnim Kül Tigin birle, eski Şad birle ölü yiti kazgantım. Ança kazganıp birki bodunug ot sub ki kılmadım....* devam ediyor.
>
> Tercümesi ise şöyledir;
>
> *(ID27) " Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Kardeşim Kültigin ile, iki Şad ile (birlikte) Ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım. Öylece çalışıp çabalayıp birleşik halkı ateş(ile) su (gibi birbirlerine düşman) etmedim.Ben kendim hükümdar olduğumda, her yere (ID28) gitmiş olan halk, öle yite, yayan yapıldak dönüp geldi.Halkı doyurayım diye Kuzeyde Oğuz halkına doğru, doğuda Kıtay (ve) Tatabi halklarına doğru, Güneyde (de) Çin'e doğru on iki kez büyük ordu sevk ettim...savaştım.Ondan (ID29) sonra Tanrı esirgesin, ilahi lutfum olduğu için kısmetim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin*

kıldım.Sayıca az olan halkı çoğalttım, güçlü devleti olandan, güçlü hakanı olandan daha iyi kıldım. Dört bucaktaki (ID30) halkları hep (kendime) bağımlı kıldım.(Türk halkını) düşmansız kıldım. (Bu halkların) hepsi bana bağımlı oldular, (bana) hizmet ediyorlar."

Görüldüğü gibi Bilge Kağan, Kağan oluşu ile ilgili olarak bir **durum tespiti** yapmakta ve sonunda halkın, kendisine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Burada halkın çıkarlarının da karşılandığını; ölmek üzere olan milletin dirildiğini, çıplak milleti giydirmek, fakir milleti zengin yapmak için, gece gündüz uyumadığını, birçok ülkeye seferler yaptığını ve sonunda devleti büyüttüğünü ve düşmansız kıldığını açıklamaktadır. Özellikle de halkı; **ateş** ve **su** gibi birbirlerine düşman etmedim diyerek, toplumda iletişim ortamını sağladığını belirtmektedir.

Bilge Kağan, bu başarısını neye bağlamaktadır? Bir başka deyişle Bilge Kağan mesajlarını, yaptığı işleri, verdiği kararları neye göre belirlemekte ve neye göre yapmaktadır. İşte bu süreçte karşımıza **"Türk Töresi"** çıkmaktadır.Devlet yönetiminin esası, töreye bağlanmakta ve devlet töreler gereğince yürütülmektedir.Burada **töre, mesaj olmaktadır.**

Eski Türkler **"Töre"** sözünü **"Törü"** şeklinde söylerlerdi ve anlamı da çok genişti. Töre'den anlaşılan daha çok " **Devletin kuruluş düzeni** ve **işleyişi"** idi. Uygurlar ise Töre'yi, doğrudan doğruya **"Kanun"** anlamında kullanıyorlardı. Göktürkler daha gerçekçi idiler. Bu sebeple töre sözünü, yalnızca devlet düzeninin kaideleri için kullanıyorlardı. Aile ilişkilerinde töreden anlaşılan, daha çok

"Görenekler" idi. Töre, Anadolu da söylendiği gibi bir **"Yordam"** da olabiliyordu. Töre aynı zamanda bir **"Yol",** daha doğrusu **"Yaşama Yolu"** idi.

Belirtilen sebeplerle Türklerde **"Devlet" ile "Töre"** birlikte söylenen, birbirinden hiç ayrılmayan iki önemli müesseseydi. [18]

Burada töre, her türlü devlet hayatını düzenleyen bugünkü hukuk kuralları oluyordu. Bu kuralları uygulayacak olan handı. "Töre gereği tahta oturan han, Tanrı'nın gölgesidir. Bu sebeple Türk'ün Bilge Hakanı, Tanrı katındandır**."** [19]

Türklerde töre, devletten bile önce geliyordu. Bunun nedenini eski Türklerin **"Devlet gider, töre kalır"** sözlerinde bulabiliriz. Tarihte de öyle olmuş, Birinci Göktürk **Devleti'nin** 552 senesinde kuruluşu ile oluşan töre, bu devletin yıkılışıyla bir süre **"Devlet töresi"** olarak uygulanamamış, ancak 682 yılında İkinci Göktürk Devleti'nin kurulmasıyla yeniden işlerliğini kazanmış ve İkinci Göktürk Devleti **"552 Töresi"** gereğince düzenlenmiştir. Türklere göre **"Türk töresini kaybetmiş millet yok olmuş ve ortadan kalkmış bir millettir."**[20]

Yine Türk töresine göre; başarılı olmanın yolu için; **"Herşeyden önce** ve **herkes için Türk töresinin bilinmesi gerekiyordu."** Bunun da yolu, bilgi ile oluyordu. Türklerde **"Bilgi nazariyesi",** özellikle Göktürkler döneminde tecrübe ile **"Töre ve Bilgi"** halkın görgüsüne

---

[18] Bahattin ÖGEL: Türk Kültürünün Gelişme Çağları II, Bin Temel Eser, M.E.B. Devlet Kitapları, Milli Eğilim Basım Evi, İstanbul, 1971. s.72 - 73
[19] GUMİLÖV; A.g.e..s.435
[20] ÖGEL; A.g.e.,s.74

dayanıyordu. **"Türk töresini bilmek ve onu saklamak, bir milleti millet yapan en önemli sebeplerden biri idi."**[21]

Bilge Kağan, kendi adına dikilen Bilge Kağan yazıtında; *(IID12) "Devlet (siz) (ve) hakansız kalmış halkı, cariye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış (DJ2) halkı, atalarımın dedelerimin töresince (yeniden) yarat(tım) (ve) eğit(tim)."* demektedir.

Görüleceği gibi Bilge Kağan, Türk töresini bıraktığı için vatansız, kağansız kalmış, cariye olmuş, kul olmuş halkımı, atalarımın töresinde **yeniden yarattım** demektedir.

Bilindiği gibi İlteriş Kağan'ın 691'de Ölümü üzerine, oğulları Bilge ve Kültigin'in 7 ve 8 yaşlarında olması sebebiyle, Kapgan Kağan yönetimi aldı. Kapgan Kağan ölünce de onun oğulları yönetimi devam ettirmek isteyince, Bilge ve Kültigin kardeşler buna karşı çıkarak, amcalarının çocuklarını tasviye ettiler. Ancak bu süreç sancılı oldu ve Çinliler bu durumdan yararlanmak istediler ve bu olayı kışkırttılar. Oysa töre gereği; Kültigin ve Bilge Kağan'ın kağan olması gerekiyordu.

Gumilöv Türk töresi yönünden olaya bakmakta ve şu değerlendirmeyi yapmaktadır. " Türklerdeki tahta geçiş sistemine göre hanın varisi

---

[21] ÖGEL; A.g.e.,s.45

kardeşi, amcanın varisi ise yeğenidir. Çinliler böyle bir sistemi saçma bulmuşlar ve Türklerin iç işlerine burunlarını sokarak, törelerini bozmaya çalışmışlardır. Türkler hakanlığı yeniden kurunca, eski kanunlarını da uygulamaya soktular" demektedir.[22]

Türk töresine göre; hiçbir kuvvet, Türk milletinin töresini ve ilini (ülkesini) elinden alamazdı. Bunu düşünmek bile hayaldi. Ancak gök ve yerin gazaba gelmesi gerekirdi ki, Türk töresi yok olsun...Bu da mümkün değildi. Zira Tanrı Türkü, gökyüzü ile yer arasında kendisi yaratmıştı. Türk; gökyüzü ve yeryüzü ile dosttu. Onlar da kişi oğlu (Türk) gibi, Tanrı tarafından yaratılmışlardı. Niçin Türk'e karşı gazaba gelsinlerdi...!

Bilge Kağan, aynı zamanda gerçekçi idi. Birinci Göktürk Devleti, yine güçlü törelerine rağmen yıkılmıştı. Bundan ders almak gerekirdi. Bahattin ögel'e göre; **Türk töresinin ve devletinin yıkılması olsa olsa, yine "Yine Türk milletinin avareliği ve yanılması.....**" ile olabilirdi. [23]

Bilge Kağan da, kendisinden sonra halkını bu konuda ikaz etmek gereğini duymuş olmalı ki, Kültigin yazıtına bunu yazdırmıştı. Bu satırlar, bir yerde Bilge Kağan'ın halkı ile **hesaplaşmasıdır** denebilir.

> *(ID23)"Türük; Oğuz beğleri bodun, eşiding! Üze tengri basmasar,aşna yir telinmeser, Türük bodun, elingin törüngin kem analı udaçı erti?....*devam ediyor

---

[22] GUMİLÖV; A.g.e.,s.366
[23] ÖGEL; A.g.e.,s.74

Devamı ile birlikte tercümesi şöyledir; Bilge Kağan önce (Ey) Türk Oğuz Beyleri (ve) halkı, **işidin** diye genel bir hitapta bulunduktan sonra şöyle demektedir.

> *(ID22) "Üstte (ki) gök çökmedikçe, altta (ki) yer(de) delinmedikçe, (ey) Türk halkı (senin) devletini ve yasalarını (töreni) kim yıkıp bozabilirdi "*

diyerek, kendisinin ve dolayısıyla devletinin **gücünü** hatırlatmaktadır. Bunun yanında da yaşanan olumsuzluklar sıralanarak, felaketlerle karşılaşıldığını ve bunun sebebinin de yine güçlü olan törelere halkın uymamasının yol açtığı ifade edilmekte, törenin önemi vurgulanmaktadır.

Böyle bir sonuçla karşılaşmamak için de; halkını ikaz etmekte ve bir yöneten olarak uyarmaktadır. Önce halkını karşılaşılabilecek felaketler konusunda bilgilendirmekte ve sonra da öğütler vermektedir. Şöyle demektedir;

> *(Ey) Türk halkı, (kötü huyundan) vazgeç (ID23) (ve) nadim ol!(Kendine dön!) İtaatsizliğin yüzünden, (seni) besleyip doyurmuş olan akıllı hakanın ile bağımsız (ve) müreffeh dev/etine (karşı) kendin hata ettin (ve) nifak soktun.Silahlı (düşman) nereden gelip (seni) bozguna uğrattı (ve) dağıttı?Mızraklı (düşman) nereden gelip de (seni yerinden yurdundan) sürüp kaçırttı. Kut sal Ötüken dağları halkı, (yerini yurdunu bırakıp) gittin.*
>
> *Doğuya gidenleri(niz) (ID24) gittiniz, batıya gidenleri(niz) gittiniz. Gittiğiniz yerlerde kazancınız şu oldu, hiç şüphesiz: Kanlarınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı;*

bey olacak erkek evladınız köle oldu, hanım olacak kız evladınız cariye oldu.

Bilgisizliğiniz yüzünden, kötü (davranışlarınız) yüzünden, amcam hakan vefat etti. (ID25)(Amcam hakan için) önce Kırgız hakanını balbal (olarak) diktim. [24]

Görüleceği gibi burada başa gelen bütün felaketlerin töreye uyulmamasmdan kaynaklandığına işaret edilmektedir.

3. Bilge Kağan'ın, Kağanlığının Meşru Oluşunu Açıklaması ve Topluma Güven Vermesi

Bilge Kağan, Kültigin yazıtında biraz önce belirtildiği gibi; törelere uymamanın sonucu olarak, milletin büyük bir felaket yaşadığını hatırlatmakta ve Tanrı beni tahta oturttu demektedir. Bunu da; bize bu devleti veren Tanrı, **bu devlet yok olmasın** diye yaptı demektedir.

Bilge Kağan böylece başa geçiş'in gerekçelerini halka söylemekte ve halkın gözünde **meşruluğunu** belgelemek istemektedir.

(ID26) "Törük bodunuk atı kusi yok bolmazun tiyin, kangım kağanığ öğüm katanuğ kötürmiş Tengri, il birigme Tengri, Türük bodun atı kusi yok bo[lmazun tiyin, özimin ol Tengr] kağan olurtdı, erinç... ".devam ediyor

Tercümesi ise şöyledir;

"Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam hakanı (ve) annem hatunu yüceltmiş olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk

[24] Balbal;Öldürülen düşmanın heykeli

halkı(nın) adı sanı yok olmasın diye beni o tanrı (ID26) hakan (olarak tahta) oturttu, hiç şüphesiz. "

Burada görüleceği gibi, Bilge Kağan **yöneticilik görevinin** kendisine Tanrı tarafından verildiğini söyleyerek, gücünü tanrısallaştırmakta ve yaptıklarının Tanrı adına yapıldığını belirtmektedir.

Yine Bilge Kağan devamla;

" (Ben) hiç de zengin ve müreffef (bir) halk üzerine hükümdar olmadım" demektedir. " (Tam tersine) karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum. Kardeşim Kültigin ile konuşup anlaştık.Babamızın, amcamızın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın (ID27) diye Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım.Kardeşim Kültigin ile, İki Şad ile (birlikte) ölesiye, yitesiye çalıştım, çabaladım.Öylece çalışıp çabalayıp birleşik halkı ateş (ile) su (gibi birbirlerine düşman) etmedim. Ben kendim hükümdar olduğumda, her yere (ID28) gitmiş olan halk, öle yite, yayan yapıldak dönüp geldi...Halkı besleyip doyurayım diye kuzeyde Oğuz halkına doğru, doğuda Kıtay (ve) Tatabi halklarına doğru, güneyde (de) Çin'e doğru on iki kez büyük ordu şevkettim...savaştım.Ondan (1D29) sonra, Tanrı esirgesin, ilahi lütfum olduğu için, kısmetim olduğu için ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım. Sayıca az olan halkı çoğalttım; güçlü devleti olandan, güçlü hakanı olandan daha iyi kıldım.Dört bucaktaki (ID30) halkları hep (kendime) bağımlı kıldım, (Türk halkını) düşmansız kıldım. (Bu halkların) hepsi bana bağımlı oldular, (bana) hizmet ediyorlar.

Bunca çalışıp çabalayıp kardeşim Kültigin kendisi öylece vefat etti."

Görüldüğü gibi Bilge Kağan, halkının **beklentileri** olabilecek her türlü ihtiyacına cevap verdiğini bildirmek istemektedir.

4. Bilge Kağan'ın Hedef Kitleleri

Bilge Kağan'ın hedef kitleleri aşağıdaki gibidir:

"ulayu iniygünum, oğlanım, bırki uğuşum bodunum, birye Şadapıt beğler, yırya Tarkat buyruk beyler, otuz [Tatar..... } (IG2) Tokuz Oğuz beyleri bodunı"

Tercümesi ise şöyledir;

"Önce (siz) erkek kardeşlerim, (ve) oğullarım, birleşik boyum (ve) halkım, sağdaki Şadapıt Beyler, soldaki Tarkan'lar (ve) Kumandan beyler, otuz (Tatar....) Dokuz Oğuz beyleri (ve) halkı,..."

Bilge Kağan hedef kitle yönünden önceliği; erkek kardeşlerine ve oğullarına vermektedir.Bilindiği gibi Bilge Kağan kağanlığı, kardeşi Kültigin ile birlikte yönetmektedir. Kardeşinden sonrada, en yakınında oğulları vardır. Öğütlerini, ikazlarını, beklentilerini **en yakınlarına** vererek başlamaktadır. Devletin sorumluluğunu en yakınları ile paylaşmak arzusu görülmektedir. Dikkat edilirse erkek kardeşten söz edilmektedir. Devlet yönetiminde kız kardeş, hedef kitleye dahil edilmemektedir. Burada oğulların rolü çok önemliydi. Göktürkler'de hanlık iki kısma ayrılmıştı. Biri batıda oturan yarım müstakil hidiv, diğeri doğuda oturan hidivdir. Bunların başında kağan bulunurdu. Doğu hidivi daha büyük olup, aynı zamanda veliaht da sayılırdı. Her yönetici, rütbesinin derecesine göre belirli sayıda askere kumanda

ederdi. Bunlar küçük kumandanları, subayları kendileri tayin ederlerdi. Han olarak belirlenen kişi bir keçe üzerine konur ve etrafında dokuz dairevi gezinti yapılır, sonra hanı **ata bindirirlerdi** .Bu esnada da boynunu ipek bir bez ile boğmamak şartı ile sıkarlar ve bu bezi gevşettikten sonra da, kendisine şu soruyu sorarlardı: **"Kaç sene bize hanlık etmeğe muktedir olacaksınız....?)** Can acısı ile hükümdarın ağzından ne gibi bir kelime çıkar ise, ondan saltanatının kısa veya uzun olacağını anlarlardı. " Görüleceği gibi oğulların veliaht olarak devlette büyük görevler üstlenmiş olması, onları mesajın tarafı yapıyordu.

Bilge Kağan'ın hedef kitle sıralamasında erkek kardeşi ve oğullarından sonra, birleşik boyum (ve) halkım ya da - bütün soyum, milletim - denmektedir. Şimdi hedef kitle olarak yönetilenler sayılmaktadır. Daha sonra da yönetilen ve aynı zamanda da yönetenler olarak; sağdaki Şadapıt beyler, soldaki Tarkan'lar (ve) Kumandan beyler, Oğuz (Tatar....) Dokuz Oğuz beyleri (ve) halkından söz edilmektedir. Görüleceği gibi burada sözü edilen beyler, yönetimde söz sahibi olan, unvan sahibi kişilerdir. Sonunda da bunların temsil ettiği millet - halk - sayılmaktadır.

5.Kültigin Yazıtı'nda FeedBack , Geri Besleme Örnekleri

Verilen mesajların uygunluğunun ya da uygunsuzluğunun geriye dönüşü ve gözden geçirilmesi anlamında kullanılan feed back, geri besleme, (bizim deyimimizle gözden geçirme) devlet yönetimde yönetenlerin bir nevi kendilerini sorgulamaları süreci olmaktadır.

[25]ORKUN;A.g.e, s. 14

Demokratik toplumlarda bu sorgulama, halkla yönetim arasındaki zımni sözleşmenin gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Göktürk'lerde olduğu gibi halkın Tanrı adına yönetildiği ve yönetme gücünün Tanrı adına yönelenlere, kağanlara verildiği toplumlarda ise, kağanların kendilerini sorgulamaları gerekiyordu. Çünkü Tanrı, halkı yönetmek için kağanları görevlendirmişti. " Öyle anlaşılıyor ki Türkler, kağanlarının iyi veya kötü oluşlarını, Tanrı'nın yaratışına ve bağışladığı iyi kader ile talihe bağlıyorlardı. Onlara göre kağan iyi olmayınca, beyler ile millet de zaten birbirlerine düşerlerdi. İdare eden beyler ile, milletin bir anlaşma ve karşılıklı saygı içinde bulunmaları en önemli bir şart idi," [26]

Bu sebeplerle her fırsatta yönetenlerin yani kağanların, yaptıkları işlerle ilgili olarak halka bilgi vermeleri ve onlardan değerlendirmelerini beklemeleri gerekiyordu.

Türk kağanlarının yaptıkları işlerle ilgili olarak, hedef kitlelerden bilgi almak için, geriye dönüşler yaptıklarını görüyoruz. Kültigin yazıtından seçtiğimiz bazı örnekler şunlardır:

" **Azu bu sabımda igid bar gu?"**
" Yoksa bu sözümde yalan var mı?"

Kültigin yazıtında (IG10) Bilge Kağan kendini tanıttıktan **(bak.IG1** satırına), yaptıkları kahramanlıkları anlattıktan, Çinlilerle ilgili tarihi

[26] ÖGEL; A.g.e.,s. 66

Öğütler verdikten ve törelere uymamanın sonunda devleti kaybetmenin kaçınılmaz olduğunu belirttikten sonra şöyle demektedir.

> " *Tengri yadıkadukın üçün, [ö]züm kutun bar üçün, kağan oturttum. Kağan olurup (IG10) yok çıgany bodunuğ kop kubrattım: Çığany boudnuğ bay kıhım, az bodunuğ üküş kıltım. Azu bu sabunda igid bargu?*
>
> Tercümesi ise şöyledir:
>
> *"Tanrı Lütüfkar olduğu için, benim(de) talihim olduğu için, hakan (olarak tahta) oturdum. Tahta oturup (IG10) yoksul (ve) fakir halkı hep derleyip topladım: Fakir halkı zengin yaptım, az halkı çok yaptım. Yoksa, bu sözümde yalan var mı ?" demektedir.*

Görüldüğü gibi Bilge Kağan **"Bu sözümde yalan var mı?"** diyerek, halkın kendisini sorgulamasını ve feedback'te bulunmasını beklemektedir.

> " **İllig bodun erttim; ilim amtı kanı?"**
>
> **" Devlet sahibi (bir halk) idim; devletim şimdi nerede?"**

Türkler akrabalıkları **"Kan birliğine"** değil, " **Kemik birliğine"** göre düşündükleri için, Göktürk yazıtlarında halka " **Kara kamığ budun"** yani " **Kara Kemikli Millet"** , beyler ve kağanlara da " **Ak kamığ budun"** yani " **Ak Kemikli Millet"** deniyordu. Fakat eski Türk yazıtları ile kağanları, daha çok kara kemikli millettin yani halkın yanında görünüyorlar ve onların yanında yer alıyorlardı. [27]

---

[27] ÖGEL; A.g.e., s. 35

Bunun sebebi olarak, yukarda da belirtildiği gibi; Türk beyleri Çin'e gittiler, Türk isimlerini bıraktılar, Çinlilerin hizmetinde görev yaptılar, Çin unvanları alarak, onlara tabi oldular. Böylece devletin yıkılmasına sebep oldular. Beyleri gören halk yani "Kara kemikli millet" de, beylerin peşine takılmış, Çin'e gitmişler ve onlara tabi olmuşlardı. Fakat esareti kabullenemeyen ve bundan pişmanlık duyan da, yine halk olmuştu. Bu durum Kültigin yazıtında halkın kendisini sorgulaması şeklinde yer alıyor ve bir **ağıta** dönüşüyordu. Bu bir yerde yönetilenlerin, feed back verişi idi.

"Tiürük kara kamağ (ID9) bodun anca timiş: "İllig bodun ertim; ilim amtı kanı? Kemke ilig kazganur men?tir ermiş. "Kağanlığı bodun ertim; kağanım kanı? Ne kağanka işig küçüğ birür men?" tir ermiş..... ".

Tercümesi ise şöyle olmaktadır:

"Türk kara kemikli budun" (ID9) "Türk avam tabakası" şöyle demiş: Devler sahibi (bir) halk idim; devletim şimdi nerde? Kimin için ülkeler fethediyorum?" der imiş. "Hakan sahibi (bir) halk idim; hakanım nerde? Hangi hakana hizmet ediyorum?" der imiş.Böyle deyip Çin hakanına düşman olmuş.(ID10) Düşman olmuş, (fakat) kendini düzene sokup (iyi) örgütlenememiş, yine (Çinlilere) bağımlı olmuş. (Çin Halkı) bunca hizmet ettiğini düşünmeden "Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim " der imiş. (Türk halkı) yok olmak üzere imiş.

" Türük budun yök bolmazun tiyin"

" Türk halkı yok olmasın diye"

Kültigin yazıtında Bilge Kağan'ın yaptığı bir başka feedback, geri besleme de, Tanrı'nın Türk milletine olan sevgisini ve Türk milletinin koruyuculuğunu üstlenmesiyle ilgilidir. Daha önce de belirtildiği gibi; 680 yılında devlet Çin'in yönetimine geçmişti. Bilge Kağan bu dönemde Tanrı'nın devreye girdiğini ve Türk milletinin koruyuculuğunu üstlendiğini, devletin başına gökten İlteriş Kağan ile İl Büğe Hatun'u getirerek 680 - 682 tarihlerinde devletin yeniden toparlandığını bildirmektedir. Bilge Kağan, devletin bu şekilde yeniden kurulmasını, Tanrı'nın Türk milletini sevmesine bağlamakta; Tanrı ile Türk milleti arasındaki bu ilişkiyi anlatarak, Tanrı'nın Türk milleti için bir feed back, geri besleme yaptığını bize göstermekte ve Tanrı'nın koruyuculuğunu belirtmektedir.

Kültigin yazıtında bu durum şöyle belirtilmektedir.

*"Üze Türük Tengrisi, Türük Iduk yiri (ID11) subı ança etmiş: Türük bodun yok bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin, kangım İlteriş Kağanıp öğüm ilbilge Katunug tengri töpüsinte tutup yügerü kötürmüş erinç....*devam ediyor.

Tercümesi ise şöyledir:

"Yukardaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer (ID11) (ve) su (ruhları) şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş Hakanı (ve) annem İl Bilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki.

Babam Hakan on yedi adamla baş kaldırmış. (İlteriş) baş (ID12) kaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler daha çıkmış, dağdakiler (şehire) inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar. Tanrı güç vermiş (olduğu) için, babamın askerleri

kurt gibi imiş, düşmanları (da) koyun gibi imiş.Doğuya (ve) batıya sefer edip (adam) toplamış (ve) yığmış. (Sonunda) hepsi (ID13) yedi yüz kişi olmuşlar. Yedi yüz kişi olup devletsiz kalmış, hakansız kalmış halkı, cariye olmuş, kul olmuş halkı, ,Türk örf ve adetlerini bırakmış halkı atalarımın, dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş.Tölis (ve) Tarduş halklarını o vakit düzenlemiş.(ID14) Yağbu'yu (ve) Şad'ı o vakit (onlara) vermiş."

Burada Bilge Kağan'ın dikkat çeken bir başka mesajı da; İlteriş Kağan'ın başlangıçta sadece on yedi askeri ile Çin'e baş kaldırmış olması, bu askerlerin daha sonra yetmiş, daha sonra da yedi yüz kişiyi bulduğunu belirtmesidir.Burada halkın, Tanrı'nın koruyuculuğunda İlteriş Kağan'la birlik olmaları ve Göktürk Devleti'ni yeniden toparladığı belirtilmektedir.

Bahattin ÖGEL, bu kısımla ilgili olarak bir noktaya dikkat çekerek; "Tanrı, kağanlar ile beyleri değil; yalnızca Türk milletini düşünüyordu. Kağanlar Türk milletini kalkındırmak için adeta Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri gibiydiler" demektedir.[28]

Yukardaki örnekte Bilge Kağan, Tanrı'nın Türk milletini **mükafatlandırdığından** söz ederek, feedback örneği vermektedir.

"Tengri" Öl!" temiş erinç"
"Tanrı öl demiş olmalı"

---

[28] ÖGEL; A.g.e.,s.43

Bu olumsuz feedback örneği, Tonyukuk yazıtındandır. Burada Tanrı'nın Türk milletini cezalandırması söz konusu olmaktadır. Göktürklerin büyük ve ünlü veziri Tonyukuk; Göktürklerin, Çin'in esaretinde olduğu bir dönemde doğduğunu belirterek, yazıtında şöyle demektedir.

(IIIB1) Bilge Tonyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum. Türk halkı (o zaman) Çin'e bağımlı idi.

(IIIB2) Türk halkı, (kendi) hanını bulmayınca, Çin'den ayrıldı; han sahibi oldu.; (fakat) hanını bırakıp Çin'e yeniden bağımlı oldu.

Tanrı şöyle demiş olmalı: " (Sana) han verdim, (II1B3) hanını bırakıp (yine) bağımlı oldun." (Türk halkı yeniden) bağımlı olduğu için Tanrı "Öl" demiş olmalı. Türk halkı öldü, mahvoldu, yokoldu. Türk Sir halkı (nın) ötesinde (IIIB4) boy kalmadı.

Burada görüldüğü gibi, topluma ceza veren de **Tanrı'dır.** Vezir Tonyukuk, burada Tanrı adına bir sorgulama yapmakta ve buradan bir feedback çıkarmaktadır. " Yanılan ve Türk kağanına isyan eden boylar da, Tanrı tarafından cezalandırılıyor ve yok ediliyorlardı.

Aslında ise onları yok eden, Türk Kağanları idi. Fakat Türkler böyle düşünüyorlardı. Çin Devlet felsefesinde de aynı inanış ve düşünceler vardı. Fakat bu fikir Türk halklarına, din ve günlük yaşantı yoluyla yayılmış ve kalplerin en derinliklerine kadar da sindirilmişti."[29]

"Uça bardıgız. Tengr [ide] tirig de kice [....]"

"Uçup gittiniz. Gök(ler)de de hayattaki gibi (olasınız).

[29] A.g.e., s.45

Kültigin Yazıtı'nın yazılarını 20 günde yazan Yollug Tigin, Bilge Kağan'ın ölümünün ardından şunları söylemektedir.

(IGD)"..... Igar oğlanıngızda , toygunungızda yeğdi igidür ertigiz. Uça bardıgız. Tengr[İde] tirigdekice[...]

Tercümesi ise şöyledir:

"(Halkınızı) değerli evladınızdan, tay (gibi) oğullarınızdan daha iyi besliyor İdiniz. Uçup gittiniz. Gök(ler)de de hayattaki gibi (olasınız).

Yollug Tiğin, Bilge Kağan'ın ölümünün ardından onunla ilgili bir temennide bulunmakta ve Goktürkler'in ölünce göğe gittiklerine inanıldığı için de, **orada da dünyadaki gibi olasınız** demektedir. Kültigin yazıtında Bilge Kağan'la ilgili güzel sözleri yazan Yollug Tiğin, Bilge Kağan'ın gökyüzünde de Tanrı ile dost olmasını arzulamaktadır. Bu dünyadan gökyüzüne, Bilge Kağan'la ilgili olumlu, güzel mesajlar göndermektedir.

6.İletişimin Gücü

Kültigin Yazıtı'nın (ID11) satırları, tanrısal olan ve olmayan iki iletişimden söz etmektedir.

Tanrısal iletişimde Tanrı, Göktürk'lerle işbirliği yapmakta ve Türk halkı yok olmasın diye çözümler üretmektedir.

(ID) " Üze Türük Tengrisi, Türük ıdık yim subı anca etmiş: Türük bodun yök bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin, kangım İlteriş Kağanıg ögüm ilbilge Katanug tengri töpüsinte tutup yügerü kötörmiş erinç"

Tercümesine gelince;

Yakardaki Türk Tanrısı (ve) Türk Kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmıştır: "Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam ilteriş Hakanı (ve) annem İl Bilge Hatun göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki.

Göktürklerde yönetimin kaynağı Tanrıya dayandırıldığından, şüphesiz ki diriliş ve kurtuluş da Tanrısal olacaktır.

Diğer İletişim ise; yönetenlerin, yönetilenlerle iletişim kurmaları halindeki diriliş ve kurtuluştur.

"Kangım Kağan yiti (ye[gir]mi erin taşıkmış. Taşra (ID12) yorıyur tiyin kü eşidip balıkdaki tağıkmış, tağdaki inmiş, tirilip yetmiş er bolmış.... devam ediyor)

Devamı ile birlikte tercümesi şöyledir:

"Babam hakan on yedi adamla baş kaldırmış.(İlteriş[9] baş kaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler şehre inmiş,derlenip toparlanıp yetmiş kişi olmuşlar.Tanrı güç vermiş (olduğu) için, babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (da) koyun gibi imiş. Doğuya (ve) batıya sefer edip (adam) toplamış ve yığmış. (Sonunda) hepsi yedi yüz kişi olmuşlar. Yedi yüz kişi olup devletsiz kalmış, hakansız kalmış halkı, cariye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış halkı atalarının dedelerinin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş.Tölis (ve) Tarduş halklarını o vakit düzenlemiş, Yağbu 'yu (ve) Şad'ı o vakit onlara vermiş.

Kültigin yazıtında iletişimsizlikle ilgili örnekler de görmek mümkündür. İletişimsizliğin töreye, yasalara uymamışlığın cezasız

kalmadığı da anlatılmakta ve halkın bu durumlarda zarar gördüğü belirtilmektedir.

*"Turgiş Kağan Türükümiz, [budunumuz erti. Bilmedükin (ID19) üçün, bizinge yangıl <t> ukın üçün, kağanı ölü, buyrukı beğleri yeme ölti. On - Ok bodun emgek körti....*devam ediyor"

Tercümesi ise şöyledir;

"Türgiş Hakanı (kendi) Türk'ümüz, (kendi) halkımız idi. Bilgisizliği (ID19) yüzünden, bize karsı hatalı hareket ettiğinden, hakanları öldü, kumandanları (ve) beyleri de öldü. On - Ok halk ızdırap gördü.Atalarımızın dedelerimizin zaptettiği yurt sahipsiz olmasın diye Az halkını düzene sokup örgüleyerek .....(bu kısım okunamamış)"

IV.ORHUN YAZITLARINI EDEBİ YÖNÜ

Orhun yazıtlarının genellikle fikri boyutunu, Göktürk'lerden günümüze aktarılan tarihi ve siyasi değerlendirmeler olarak ele alabiliriz. Bu boyutu ile yazıtların verdiği mesajların, günümüze kadar geldiği ve üzerindeki ışıltının sönmediğine şüphe yoktur.Özellikle milletlerin gücünün; **İdeolojilerinden** kaynaklandığını ve bu ideolojilerin temelinde de o milletlerin **törelerinin** yattığı **açık** olarak söylenmese de, bunun bir gerçek olduğunda şüphe yoktur.Bu yönüyle Orhun yazıtları, Türk töresinin renkli ışıklarıyla günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır. "Eski Türk Yazıtları " **Türk Töre"** ve

"Kanunları" nı Halka ve gelecek soylara", örneklerle anlatır gibidirler.[30]

Orhun yazıtlarının incelenmesi gereken diğer boyutu, sanat ve edebiyat boyutudur. Orhun yazıtlarındaki anlatım gücünün ve güzelliğinin önemi; "bu bakımdan Orhun Yazıtları'nın Türkçe'nin en eski ve en güzel hitabet örnekleri olduğunu" göstermektedir.[31]

Orhun yazıtlarının manzum olduğunu ileri sürenler vardır.Hatta bir Rus bilgini bu hususta bir deneme yapmış ve metinleri manzum olarak yayınlamıştır.Tabii bu görüş doğru değildir. Fakat metinlerdeki dilin ve üslubun ahengini göstermesi bakımından dikkate değer bir husustur.[32]

Kültigin yazıtını yazan Yolığ Tegin. yazıtı nasıl yazdığını şöyle anlatıyordu: "Taşı oydum! Gönlümdeki sözleri ona vurdum!" "Ama yazıttaki sözler, yalnızca gönlümden kopan hisler değildi.Bunlar iyi ve kötü tecrübelerden alınmış öğütler ve atasözleri idiler.[33]

Türkoloji literatüründe genellikle eski Türk Runik yazısı olarak anılan bu eski alfabe, daha çok taş, mermer gibi sert cisimler üzerine yazmaya elverişli harflerden oluşmaktadır.38 harften oluşan bu alfabedeki harflerin, dört tanesi ünlü, otuz dört tanesi de ünsüzleri temsil etmektedir.

---

[30] ÖGEL; Türk Kültürünün Gelişme Çağları I, 1000 Temel Eser, M. E. B. Devlet Kitapları, İstanbul, 1971, s. 24
[31] TEKİN; A.g.e.,s.l5
[32] ERGİN; A.g.e.,s. 13
[33] ÖGEL; A.g.e.,s.22

Prof.Dr.Talat TEKİN, Orhun yazıtlarında kullanılan bu etkili anlatını ve deyişi sağlayan Öğeleri şöyle sıralamaktadır; koşutluk, atasözleri, deyimler, ikilemeler, edebi sanatlar.[34]

.Koşutluk

Orhun yazıtlarında eşit öğeli birimlerden oluşan cümle parçaları ile, birleşik sıra cümlelerin sıkça kullanıldığı görülmektedir.Bu şekilde kullanımın anlamı pekiştirdiği ve sağlanan ses uyumu ile, algılamayı canlandırdığı anlaşılmaktadır.

-" Üze kök tengri, asra yağız yer (kılıntuk da)" - Yukarda mavi gök, aşağıda yağız yer (yaratıldığında)
- "Çıgany bodunug bay kıltım, az bodunug üküs kıltım" - Yoksul haklı zengin yaptım, az halkı çok yaptım."
- " (Kangım Kağan) illigig ilsiretmiş. kaganlığ zkzkkkk yk6.2(ı)-1(ıld)-6.1(ı) TJ(n) F9 1 Tf.0602 0 T

"Türük bodun tokurkek sen; açsık tosik ömez sen, bir todsar açsık ömez sen" - "Ey Türk halkı, sen (çok) tok gözlüsün; acıkacağını doyacağını düşünmezsin, bir doyarsan (bir daha) acıkacağını düşünmezsin.

.Deyimler

Orhun Yazıtları'nın dili, deyimler açısından da çok zengindir. Anlatımı zenginleştiren ve güzelleştiren bu tür deyimlerin, Orhun yazıtlarında kullanım alanların bulunması, tarihten gelen bu mesajlara içtenlik getirmekte ve töreleri hatırlatmaktadır.

- " Atı küsi yok bol" - " Adı sanı yok olmak"
- " Başlıgıg yüküntür, tizligig sökür" - " Başlıya (mağrura) baş eğdirmek, dizliye(güçlüye) diz çöktürmek"
- "İçre aşsız taşra tonsuz" - 'İçi aşsız, dışı giysisiz"
- "Közi kaşı yablak bol" - " Gözü kaşı mahavolamak"

.İkilemeler

Eş,yakın ya da karşıt anlamlı ikilemeler yönünden çok zengin olan Orhun yazıtlarında bu ikilemelerin yarattığı ses tekrarı, anlamı etkinleştirmiş ve Göktürk halkını yazıtlarda yaşatmıştır.

- " açsık tosık" - "acıkma doyma"
- " kız koduz" - " kız kadın"
- " tebliğ kürlüg" - " hilekar ve sahtekar"
- " yok çıgany" - " yok yoksul"

.Edebi Sanatlar - Benzetmeler

Yazıtlarda sıkça kullanılan edebi sanatlardan biri de. benzetmelerdir.Anlamın daha kolayca anlaşılmasını sağlayan benzetmeler, mesajın akılda kalması yönünden önemli olmuş ve Göktürk'lerin dününü, bugüne taşınmıştır.

- "Tengri küç birtük üçün kangım kağan süsi böri teg ermiş, yağısı kony teğ ermiş" - " (Tanrı güç verdiği için) babam hakanın askerleri kurt gibi, düşmanları da koyun gibi imiş"
- "Yağımız teğre ocuk teg erti, biz aş <t> eg ertimiz"- Düşmanlarımız etrafımızda ocak gibi idi, biz (de ortadaki) aş (kazanı) gibi idik."

V.SONUÇ

6. asırla, 8. asır arasında Asya'da yaşayan ve Türk adını resmi devlet adı olarak ilk defa kullanan Göktürk'lerin, askeri ve sosyal hayatlarını günümüze taşıyan Orhun yazıtları iletişim tarihi yönünden, Türklerle ilgili i1k iletişim belgeleri olmaktadır.

Orhun yazıtları olarak bilinen Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtları daha 8. asırda Türklerin devlet hayatında iletişim sürecini çok iyi bildiklerini ve yöneten - yönetilen ilişkilerinde bu süreci başarılı bir şekilde işlettiklerini göstermektedir.

Çağdaş iletişim sürecinin önemli öğelerinden biri olan **mesaj** unsurunun öneminin kavrandığı ve devlet yönetiminde **Türk töresinin,** mesaj olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.Bir başka deyişle mesajın; güvenilir, anlaşılır, uyulabilir, uygulanabilir bütün özellikleri Orhun yazıtlarında bir yönüyle kağan buyruğu, bir yönüyle

de Türk töresi olarak kullanılmaktadır. Buradaki hareket tarzı; Göktürk'lerin kainatın yaratılışını **yer, gök, insan ve hükümdar (devlet)** olgusuna bağlamış olmalarıdır.Kağanın yönetim gücünü Tanrıdan aldığını ve bu gücü Tanrı adına kullandığını söylemesi ve **"Ben Tanrı gibi ve Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağan"** olarak mesaj vermesi, mesajı tanrısallaştırmakta ve kaynağı sebebiyle mesaj güçlü olmaktadır.Bir başka deyişle Göktürklerde mesajın güçlü oluşu, kaynağın tanrısal olmasından kaynaklanmaktadır.

"Beni dinleyin", "Beni işitin" diye başlayan mesajlarda hep, hedef kitlenin daima **bilgilendirildiği** görülmektedir. Yine aynı şekilde Bilge Kağan'ın verdiği her bilgiden sonra, hedef kitlesine dönüp, **"Sözümde yalan var mı"** gibi geri dönüşleri, çağdaş iletişim sisteminin **feedback'leri,** geri beslemeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültigin yazıtında her fırsatta mesajların halkla paylaşımının görüldüğü, başarı ve başarısızlıkların açıkça tartışmaya açıldığı ve Göktürk'lerin başarılı olduğu dönemlerde feedback olgusunun çok iyi işlediği anlaşılmaktadır.Buradan da hedef kitlenin, hiçbir zaman göz ardı edilmediği görülmektedir.

Göktürklerin daha 8.asırda, yöneten - yönetilen ilişkilerini, kısacası iletişim süreçlerini **dilsiz taşlar** denilen yazıtlara geçirerek, törelerini (yasalarını) mesaj olarak gelecek kuşaklara aktardıkları anlaşılmaktadır.Göktürklerin iletişim sürecine karşı gösterdikleri bu duyarlılık, dünya iletişim tarihindeki sayılı örneklerden biridir.

Aynı zamanda bu yazıtların verilen mesajları asırlara taşıyan **kanal** olma vasfı, iletişim sürecini belgeselİeştirmektedir.

Bir de bütün bunların bir **estetik değer** içinde sunulmuş olmaları ve bütün edebi sanatların kullanılarak, sunumun insanın içini okşarcasına yapılmış olması, Orhun yazıtlarım iletişim tekniği yönünden de abideleştirmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

-ERGİN Muharrem; Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul

-GUMİLÖV L.N.; Eski Türkler, Ter.D.Ahsen

-BATUR Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999

-KAZANCI Metin; Halkla İlişkiler, Savaş Yayınları, Ankara,1982

-ORKUN Hüseyin Namık; Eski Türk Yazıtları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, No:529, Ankara,1994

-ÖGEL Bahattin; Türk Kültürünün Gelişme Çağları I, 1000 Temel Eser, M.B.E. Devlet Kitapları, İstanbul,1971

-ÖGEL Bahattin; Türk Kültürünün Gelişme Çağları II, 1000 Temel Eser, M.B.E. Devlet Kitapları, İstanbul, 1971

-ÖGEL Bahattin; Türk Mitolojisi II, 1000 Temel Eser, İkinci Basım, -- M.B.E. Devlet Kitapları. İstanbul, 1975

-TEKİN Talat; Orhun Yazıtları, îstanbul,1988